

ЕТИКЕТНИЙ ДІАЛОГ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Динамічні процеси на сучасному етапі розвитку національної школи обумовлюють зміни пріоритетів шкільної освіти, спрямованих на розвиток особистості з високим рівнем мовленнєвої компетенції і культури спілкування, готової до міжособистісного контакту. Кожна людина, незалежно від віку, щодня потрапляє в типові ситуації етикетного спілкування. Важливим завданням перед кожним членом суспільства постає необхідність адекватного орієнтування в типових ситуаціях спілкування, вибір відповідних мовних засобів (етикетних формул, кліше) і вживання їх у відповідності з прийнятими в суспільстві нормами етикетної поведінки.

Е.Я.Палихата зауважує, що „до найважливіших умов, що складають основу мовленнєвої компетенції учня основної школи, належить здатність адекватно сприймати діалогічне мовлення на слух, вести діалог з додержанням вимог українського мовленнєвого етикету (у дружньому колі, в розмові з однолітками, зі старшими чи з молодшими за віком, у контактному або дистантному спілкуванні)” [Палихата, с.1].

Проблемі навчання діалогічного мовлення, його структурі присвячені роботи Л.С.Виготського, П.Я.Гальперіна, М.І.Жинкіна, І.О.Зимньої, Т.О.Ладиженської, О.О.Леонтьєва, О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, Е.П.Шубіна. Над дослідженням формування і розвитку діалогічного спілкування при навчанні іноземних мов працювали Л.М.Михайлов, Ю.І.Пассов, В.Л.Скалкін. Мовленнєвий етикет в діалогічному мовленні вивчали А.О.Акішина, С.К.Богдан, Л.В.Лідак, С.В.Переріна, Я.К.Радевич-Винницький, Н.І.Формановська. Навчання українського діалогічного мовлення стало предметом дисертаційного дослідження Е.Я.Палихати. Але навчання етикетного діалогу (далі: ЕД) учнів основної школи ще не було предметом окремої уваги українських науковців.

На даному етапі ми торкнемося проблеми розробки цілісної методично обґрунтованої системи навчання ЕД учнів 5-6 класів, але спочатку кілька зауважень термінологічного плану.

Як зазначає І.Ф.Бродова, „етикетним можна вважати діалог відповідно до жанрів мовленнєвого етикету (знайомство, прохання, подяка, вибачення та ін.), який характеризується ретельним дотриманням існуючих у даному суспільстві норм ввічливого спілкування. Як і будь-який інший, ЕД являє собою обмін репліками співрозмовників і має такі ознаки, як тематична єдність, зв'язність, структурна завершеність” [Бродова]. Важливо з'ясувати, у чому полягає своєрідність, відмінність ЕД, що дозволяє виділити його з-поміж інших видів. На нашу думку, саме відмінності вказують на те **Чому** та **Як**

треба вчити учнів ЕД. Ми покликаємося на перелік відмінних ознак ЕД, запропонований І.Ф.Бродовою.

По-перше, ЕД складається з невеликої кількості реплік і має таку структуру: репліка-стимул (указує на тему мовленнєвого етикету); репліка-реакція (згода / незгода, позитивна відповідь / негативна відповідь та ін.); уточнюючі факультативні репліки (можуть бути наявними або відсутніми); репліка на позначення завершення розмови (факультативна). Наприклад:

Перший варіант.

- *Олено, ти не могла б мені позичити олівця? (репліка-стимул)*
- *Звичайно, бери, будь ласка. (репліка-реакція)*

Другий варіант.

- *Олено, ти не могла б мені позичити олівця? (репліка-стимул)*
- *Звичайно, бери, будь ласка. (репліка-реакція)*
- *А можна, я тобі його поверну після уроків? (уточнююча репліка)*
- *Ясна річ. Користуйся. (уточнююча репліка)*
- *Дякую. (репліка кінця діалогу)*

По-друге, важливою характерною ознакою ЕД є стереотипність більшості етикетних одиниць. Для вчителя цей момент є дуже важливим. Оскільки, на перший погляд, здається, що немає ніяких проблем в заучуванні учнями типових, стійких, часто вживаних етикетних конструкцій. Складність виявляється в іншому, в умінні ефективно, доречно послуговуватися ними в конкретній мовленнєвій ситуації. Саме цьому моменту слід приділяти велику увагу в навчанні ЕД.

По-третє, у побудові ЕД суттєву роль відіграють невербальні засоби комунікації, що взаємодіють з реплікою-стимулом та реплікою-реакцією. На жаль, на цей момент дуже часто не звертають уваги ні вчителі, ні учні у процесі навчання діалогічному мовленню. Унаслідок чого втрачається невимушеність, природність ситуації спілкування, а відтак діалоги розігруються шаблонно, стандартно, автоматично, що, у свою чергу негативно позначається на активності, бажанні брати участь у діалозі самими учнями. Тому, будуючи та вступаючи в ЕД, учні повинні пам'ятати про постійний візуальний контакт між співрозмовниками, жести, міміку, пози, усмішку. Це ті обов'язкові компоненти, що визначають ефективність спілкування.

Виходячи з усього сказаного, ми пропонуємо поняття ЕД розглядати у вузькому та широкому значенні.

У вузькому значенні ЕД – це діалогічна єдність, яка складається з репліки-стимулу та репліки-реакції (інших факультативних реплік), в основі якого лежить визначений

мовленнєвий жанр (привітання, прощання, запрошення, прохання, подяка, вибачення та ін.). Наприклад:

– *Доброго дня, Маріє Степанівно! (репліка-стимул)*

– *Рада тебе бачити, Миколко! (репліка-реакція)*

У широкому значенні ЕД – це діалог окресленої тематики, котрий будують мовці з урахуванням правил мовленнєвого етикету та невербальних засобів комунікації.

Навчання ЕД в школі повинно відбуватися поетапно: спочатку учні мають опанувати етикетний діалог у вузькому значенні (його види, структуру, особливості, мовне вираження, невербальні засоби). Цим видами ЕД, як правило, вчать учні молодшого шкільного віку. З переходом до середньої школи учні повинні уміти застосовувати набуті знання в ході діалогічного мовлення, позначаючи при цьому будь-який діалог ознакою етикетності. Тому для вчителя важливим завданням є безперервне формування і розвиток в учнів вироблення та дотримання засад ввічливості в будь-якій мовленнєвій ситуації.

Щоденно вступаючи в комунікативний акт з ровесниками та дорослими, дитина вчиться зав'язувати і підтримувати з ними стосунки, виробляти норми поведінки в суспільстві та власний стиль спілкування. Для розвитку етикетного діалогічного мовлення учнів 5-6 класів велике значення має спільна діяльність, у ході якої виникають задачі обговорення, узгодження, інструктування, оцінка дій. Іншими словами встановлюється контакт, відбувається обмін думками, стимулюється активність.

Узагалі, учені виділяють три методи навчання діалогічного мовлення: використання тексту-зразка, поетапне конструювання діалогу й укладання та розігрування діалогу засобами створення ситуації спілкування. На нашу думку, третій метод є найбільш перспективним для навчання ЕД, хоча можливі й перші два. Так, для учнів 5-6 класів можна подати спочатку вправи на відновлення реплік діалогу. Наприклад:

Андрій: Привіт, Максим! Як справи?

Максим:

Андрій: Я хочу запросити тебе на футбольний матч. Як ти?

Максим:

Андрій: Сьогодні о шостій годині вечора. До зустрічі.

Максим:

А потім запропонувати побудувати власний діалог відповідно до зазначеної мовленнєвої ситуації. Наприклад: *Ви зустріли свого приятеля на вулиці й хочете запросити його на свій концертний виступ. Розіграйте діалог.*

Ситуативний метод передбачає оволодіння мовним матеріалом в реальних ситуаціях спілкування з урахуванням конкретних умов і комунікативних завдань. Тому ми пропонуємо навчання ЕД здійснювати в ситуативно зазначеному контексті. Це спонукає учнів до творчого послуговування мовними зразками і скеровує спілкування у площину невимушеності, реальності. Як зазначає Т.К.Чмут: „... самі знання не забезпечать культуру спілкування, якщо вони не будуть використовуватися. Для того, щоб спілкування було успішним, треба мати необхідні вміння. Вони набуваються з досвідом, за допомогою певних вправ. Для того, щоб контакт був насправді глибоким, необхідно, щоб особистість, крім знань про спілкування, певних навичок та вмінь, мала ще й відповідну комунікативну установку на спілкування. Причому не просто установку на встановлення контакту, а на людину, як на загальнолюдську цінність. Тоді цей контакт стане олюдненим і спілкування буде вестися на високому рівні” [Чмут, с. 36].

Виходячи з того, що цілеспрямоване навчання ЕД повинно відбуватися в спеціально організованих мовленнєвих ситуаціях, необхідним є те, щоб вони були націлені на розвиток уміння уважно слухати і правильно кодувати думку співрозмовника, формулювати адекватну відповідь-репліку, адресувати запит інформації партнеру по комунікації, дотримуватися правил мовленнєвого етикету, підтримувати визначений емоційний тон розмови. Можуть бути запропоновані такі ситуації та завдання:

Ситуація перша. У вашої подруги день народження. Ви йдете до магазину за подарунком. Укладіть та розіграйте діалог. Ви – покупець, а ваш сусід по парті – продавець-консультант.

Ситуація друга. Розіграйте діалог на тему „Як пройти до театру?”

Ситуація третя. Уявіть, що ви зустріли свою першу вчительку, з якою не бачилися декілька років. Укладіть і розіграйте діалог.

Укажемо на елементи, що визначають мовленнєву ситуацію. Потреба у спілкуванні виникає лише за умови створення певної мовленнєвої ситуації, яка повинна зацікавлювати учнів, викликати у них бажання та готовність брати участь у комунікації, тобто мова йде про мотивацію учнів. Варто залучати дітей до розігрування ЕД у стереотипних ситуаціях („У магазині”, „У кав'ярні”, „У бібліотеці”, „У транспорті”, „На зупинці”, „На пошті”, „На вокзалі” та ін.) з використанням стереотипних конструкцій (формули етикету, кліше). ЕД соціальний за своєю природою. У ньому відображені соціальні позиції співрозмовників. У ході спілкування учні виступають як носії певних ролей, що виникають в різних сферах діяльності й реалізуються в конкретних мовленнєвих ситуаціях. Формування комунікативної компетенції засобами ЕД можливе за умови моделювання у навчальному процесі типових ситуацій реального спілкування. Вступаючи

в ЕД, співрозмовники (у даному випадку – учні) мають мовленнєву інтенцію (висловити запрошення, прохання, подяку, вибачення, пораду, переконання та ін.), яка разом з умовами спілкування створює мовленнєву ситуацію. Наприклад: *Утворіть етикетні діалоги. 1. Подякуйте однокласникові за допомогу; онукові від імені бабусі – за турботу; випадковому перехожому – за пояснення. 2. Попросіть продавця показати вам якусь річ; бібліотекаря – порадити вам цікаву книгу; маму – дозволити вам піти на дискотеку; учительку – пояснити вам правило.*

Цікавим видом завдань для учнів є укладання діалогів за поданою схемою. У 5-6 класах варто тільки розпочинати роботу з таким типом вправ (обов'язково подаючи зразок) і відповідно продовжувати в наступних класах. Наприклад: *Складіть етикетні діалоги в ситуації „На вокзалі” за поданими схемами: а) прохання про допомогу – відповідь; б) прохання про дозвіл – заборона; в) питання про місцезнаходження об'єкта – повідомлення інформації; г) пропозиція – згода.*

Зразок.

– Чи не могли б Ви мені допомогти дістати речі з полиці?

– Так, звичайно. Візьміть, будь ласка.

У такий спосіб ми розвиваємо уміння задавати питання різних типів; логічно та послідовно відповідати на запитання; використовувати різноманітні репліки-реакції в залежності від ситуації спілкування, виявляючи зацікавленість, увагу та брати активну участь у діалозі; користуватися різними способами реалізації мовленнєвих функцій (вираження згоди / незгоди, впевненості / сумніву, прохання / ввічливої відмови та ін.).

Тому для вчителів важливе значення має створення на уроці таких типів мовленнєвих ситуацій, які є цікавими та актуальними для учнів даного віку, а також сприяють розвитку мовленнєвого етикету. Першочерговим для вчителя-словесника у навчанні ЕД є розвиток навиків правильного своєчасного, відповідного до ситуації, використання учнями етикетних формул і кліше, що сприяє встановленню міжособистісного контакту, підтриманню доброзичливості та взаєморозуміння учасників комунікативного акту.

З'ясовуючи роль і необхідність навчання ЕД, ми дійшли висновку, що воно сприяє вдосконаленню здібностей мовленнєвого оформлення думок і сприйняття висловлювань співрозмовника, швидкій орієнтації в ситуації спілкування та розумінню настрою, почуттів, переживань партнера по комунікації. Знання правил мовленнєвого етикету, володіння ЕД допомагають учням правильно орієнтуватися в конкретних мовленнєвих ситуаціях, обирати адекватні для них вербальні та невербальні засоби.

Література

Бродова И.Ф. Обучение этикетному диалогу на уроках русского языка как средство снижения речевой агрессии среди школьников // library.krasu.ru/ft/ft_articles

Концепція мовної освіти 12-ти річної школи (українська мова) / За ред. Л.В.Скуратівського // Українська мова та література в школі. – 2002. – №2. – С. 4-9.

Палихата Е.Я. Система навчання українського діалогічного мовлення учнів основної школи: Автореф. дис... д-ра пед. наук. – К., 2005.

Пассов Е.И. Ситуация, тема, социальный контекст // Иностранные языки в школе. – 1975. – №1. – С.37-42.

Скалкін В.Л. Навчання діалогічному мовленню. – К., 1989.

Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. – М., 1984.

Чмут Т.К. Культура спілкування. Навчальний посібник для студентів і викладачів вищих навчальних закладів. – Хмельницький, 1999.